

SZABÓ-REZNEK ESZTER

TÁRSADALOM – SZÍNHÁZ – TÖRTÉNET

Christophe Charle: *Théâtres en capitales: Naissance de la société du spectacle à Paris, Berlin, Londres et Vienne*

■ Egyetem-, sajtó- és értelmiségtörténeti munkái után Christophe Charle a 19. századi színház és közönsége differenciálódásával, ennek gazdasági és társadalmi vonatkozásaival foglalkozik 2008-as könyvében, amelynek egyik módszertani erőssége a komparatív vizsgálat. Charle – vállalva azt, hogy egyrészt nyelvi korlátok, másrészt a források hiánya miatt kimaradnak bizonyos városok – négy európai főváros színházi életét elemzi. Párizsban, Londonban, Berlinben és Bécsben majdnem egy időben – de különböző mértékben – indul el a piaci liberalizáció, és erősödik fel a népesség mozgása, a négy főváros között mégis alapvető különbségek vannak. London és Párizs régi és erősen centralizált, Bécs a Prágában és Budapesten központosuló nemzeti törekvések következtében veszít domináns pozíciójából, Berlin pedig az újonnan alakult Német Császárság fővárosa, ahol jelentős a regionális léptékű koncentrátság, az egyes régiók nagyvárosainak befolyása. A négy főváros különböző várostípust képvisel, ennek következménye – ahogy a szerző az általa felhasznált bőszeges forrásanyagban fellelhető adatokkal és ezek alapján készített összehasonlító statisztikákkal is alátámasztja – jól látható a színház belső működésében és az alcímben megjelenő spektakulum társadalmában egyaránt.

A kötet másik módszertani erőssége ennek a társadalomnak a megértéséhez kapcsolódik. Charle nézőpontot vált a gyakori színháztörténeti habitushoz képest, amely híres igazgatókhoz, rendezőkhöz és sztárszínészekhez rendeli az egyes színházakról szóló elemzéseket. Mára ismeretlen rendezők, a korban nagy népszerűségnek örvendő drámaírók, színészek is ugyanolyan fontosakká váltak, hiszen rajtuk keresztül a korabeli színházak dinamikáját körvonalazza és egyben minél árnyaltabb korrajzot igyekszik készíteni a 19. századi spektakulum társadalmáról: a színházat a háttérből képviselő adminisztrációról, a színpadon reprezentáló színészekről, a nézőtérben ülő (álló, sétáló, gyakran hangoskodó és pipázó) közönségről, és az egész városról, ami maga is kicsit úgy működik, mint a színházi tér. A könyv két nagy egységre oszlik, a színházi társadalom két nagy összetevője, a reprezentáló és a reprezentált mentén. Az első a színrevitel lehetőségét teremti meg, és az igazgató–színész–szerző hármasában ragadható meg, a másik a befogadó vagy elutasító közönség, maga a színre vitt, aki az elsőnél nem kevésbé aktív szereplője a színháznak.

A legérdekesebb szempontok a fentebbi két módszertani elv mentén vetődnek fel. Charle a rendezők, színészek pályáját végigkövetve rámutat a földrajzi és szociális tér közötti átfedésekre, az eltérő mértékben centralizált városokban eltérő jellemzői vannak a színészi migrációnak, a rendezői mozgástérnek. Az erősen centralizált egyben zárt is, a provinciákból nehéz bekerülni a fővárosi színházakba, akár színészként, akár igazgatóként. A tárgyalt időszak legtöbb igazgatója pá-

rizsi születésű vagy neveltetésű (az átlagéletkort tekintve azonban fiatalabbak, mint a tradicionálisabb Berlinben vagy Bécsben). A színészekről készült statisztika is hasonló tendenciát mutat, a hivatalos párizsi színi képezdek legjobb növendékeik számára helyet biztosítanak a két legnagyobb – állami – színházban, az Odéonban vagy a Comédie-Française-ben, a francia drámaírók is a fővárosba tömörülnek, így indulnak a legjobb esélyekkel a nyilvánosság felé a párizsi színpad kétszeres zártasága miatt, ami egyrészt protekcionista módon viselkedik a külföldi darabokkal szemben, másrészt viszonylag zárt a provinciák felé. Ezzel szemben a német színészeknek legnagyobb része a régiók nagyvárosainak színpadai köré csoportosul, az új fővárosban, Berlinben csupán 20-25 százalékuk van, a drámaírókhoz hasonlóan, akik így kevésbé tudnak jelentős érdekképviseletet kialakítani. Az angol írók ugyan Londonban egyetlet alapjának, de a jelentős hatalommal rendelkező színházi vezetők, az *actor-managerekkel* szemben nincs erős befolyásuk.

A kötet szemléletesen mutat rá arra, hogy a várost hogyan lehet a színházi térhez hasonlóan értelmezni. Charle a színházakat és a valamilyen módon hozzájuk kötődőket a városok szimbolikus tere mellett a földrajzi térben is elhelyezi. Londonban és Párizsban is szembeűnik egy kelet–nyugat megoszlás, ami valójában a széljárásnak tulajdonítható: a szél a füstöt kelet irányába fújja, így a nyugati negyedek lettek a privilegizáltak. Párizsban a nyugati (és elsősorban a Szajnatól északra levő) ún. beaux quartiers-ekben, „szép negyedekben” összpontosult az értelmiség, itt voltak az előkelő színházak, keleten élt a közép- és munkásosztály. Londonban is hasonló a helyzet, ahogyan ezt az East End – West End elnevezés sugallja, de a másik két fővárosban is vannak előnyben részesített városrészek. Mindez meghatározza a repertoárok struktúráját, a közönség igényeinek megfelelő, minél rentábilisabb műfajok előnyben részesítése mellett a műsorrend dinamikáját is befolyásolja: milyen hosszú ideig tartanak műsoron, mekkora időközönként ismételnék meg egy-egy darabot az állam felügyelete alatt levő színházak, illetve a magánszínházak.

Charle azt állítja, hogy a színházi hierarchiában való mozgás egyben a város földrajzi terében való mozgást is jelenthetett, a közönséghez hasonlóan a színház társadalmának másik fele is megoszlik a térben. A siker egyik kulcsa a vizibilitás, a színész–szerző–igazgató hármass a színházon kívül is színpadként használta a teret, az előkelő negyedek kávéházi kultúrájának szereplője, ugyanazokra a helyekre járnak, így személyes kapcsolatba léphet az író és az igazgató, az igazgató és a színész. A kapcsolati háló kiterjesztésével és a sajtóban való állandó szerepléssel elérik azt, hogy egyszerre több médiumban láthatóvá váljanak, ami a további nyilvános szereplés esélyét növeli a konkurenciával szemben.

Ez a nyilvános szereplés, a színházi és nem színházi én színrevitele és a közönség folyamatos mozgásban tartják egymást, a színház mint médium és a társadalom kölcsönösen reflektálnak egymásra. Ezt figyelembe véve Charle azt veti fel, hogy a 19. századi társadalom változását (és egyben a gazdasági és ízlésváltozást) nem a regény fejlődéstörténetén, hanem a színház történetén keresztül lenne érdemes vizsgálni. A század második felében párizsi színpadokon előadott francia darabok szereplőinek társadalmi hátterét, a hozzájuk kapcsolódó sztereotípiákat és az aktuális társadalmi struktúraváltozásokkal való párbeszédüket elemezi. A nemesség egyre inkább háttérbe szorul és nevetségessé válik a polgárság térnyerésével szemben, a hagyományos polgári értékek megkérdőjeleződnek, a női sztereotípiákat feszegetik a színpadon – prostituáltak, a családi konvenciókat elutasító nők jelenek meg, mindemellett kicsit önreflexívé is válik, a színpadnak megvan a sztárszínésznői, akiket szintén másként kezel a társadalom. A munkásosztálynak az állam szubverzív erőt tulajdonít, és őt okolja 1848-ért, emiatt ritkán jelenik meg a színpadon, azonban előlép egy új szereplő a századvég párizsi színpadain, a befolyásos üzletember, a közéleti botrányhős, akit azonban csak mérték-

kel lehet gúnyolni, hiszen sokszor épp egy-egy ilyen figura áll a színház vagy a sajtó mögött. A mozgásban lévő társadalom, a közönség (ön)reprezentációja nemcsak a színpadon történt meg, a színház belső tere, a nézőtér szerkezete és berendezése is árulkodó lehetett. A szociális hierarchia Londonban volt a leglátványosabb, a West End presztízses színházaiiban külön bejáraton ment be a tehetős polgárság, a belső terek dekorációja az angol szalonokat, illetve klubokat idézte.

Charle azt állítja, hogy nem nemzeti és nem lokális léptéket választ, hanem a fővárosok közötti kulturális transzfer az elemzés elsődleges tárgya. A négy fővárosban különböző mértékben érzékelteti hatalmát az állami cenzúra, más a kulturális élet centralizáltsága, ennek következtében mások az erőviszonyok a színház belső működésében is, ahogy a bőséges adatok ezt alátámasztják. A hangsúly kisértolódik Párizs felé, igaz, a francia kulturális transzfer jelentős, az európai színpadokon érzékelhető a francia darabok dominanciája (fordításban vagy – a szabadabb francia morált a szigorúbb erkölcsiségnek megfelelően – adaptációban, a szerzői jog határai még képlékenyek), ami mögött hatalmas léptékű kulturális termelés áll. A szerzőknek gyakran párban kellett dolgozni, hogy minél gyorsabban befejezzenek egy-egy darabot, és kiszolgálják a közönség mindig újra vágyó igényét – emellett kitűnő módszer volt a fiatal írók számára egy befutott szerzővel együtt dolgozni és így láthatóvá válni egy olyan közegben, ahol a bukás valószínűbb volt, mint a siker, ezért az írók, néha álneven, kipróbálják a drámairodalmi mező különböző rétegeit, a kevésbé igényes, népszerű színpadokat és a központi, állami színházakat is megcélozzák. E gyors ütemű „termelés” ellen szólal fel Zola, amikor azt mondja, hogy a francia darabokat könnyű exportálni, mert ezek szép és jól megépített gépek.

Christophe Charle bőséges jegyzetapparátussal ellátott, tizenegy év kutatását összefoglaló kötete a színházi specializálódásra és ezzel egy időben a közönség rétegzettségére hívja fel a figyelmet. A komparatív módszerrel és a gazdag forrásanyag innovatív szempontokat működtető felhasználásával tág perspektívát kínál a 19. század európai színházi kultúrájáról, a reprezentálók és reprezentáltak habitusáról. Jean-Claude Yon, maga is neves francia kultúrtörténész, recenziójában hangsúlyozza Charle munkájának – amely korábbi, hasonló ívű könyveinek sorát folytatja – relevanciáját,¹ amely a magyar színházkutatás számára is megteremt egy európai kontextust, amiben érdemes a helyi színházak helyét is megkeresni, a nyugati tendenciákhoz képest beszélni a magyar színházakról. Charle kutatásának fő módszerei szintén új irányokat jelölhetnek ki. A városi térhasználatra és az ilyen értelemben vett társadalomföldrajzra Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet, a Tánccsics Eszter és Csorba Géza naplójáról írt tanulmányaiban² végigköveti a főváros azon helyeit, amelyeket egy középosztálybeli házaspár egyrészt napi rutinja során, másrészt különleges alkalmakon érint. A színháztörténeti elemzések szempontjából sem érdektelen a színházak elhelyezkedését, a színészek és publikum mozgásterét is figyelembe venni. Hasonlóan érdekes eredményekhez vezethet az (ahogy az ismertetett kötet is bizonyítja), ha a gyakran egy-egy neves rendezőhöz, híres színészhez kötött és sok esetben evaluatív interpretációk helyett a színházi struktúrát a maga rétegzettségében és mozgásában vizsgáljuk.

■ JEGYZETEK

1. Jean-Claude Yon: *Le marché théâtral. La Vie des Idées*. 2009. 01. 09.

<http://www.laviedesidees.fr/Le-marche-theatral.html>

2. Gyáni Gábor: *A kávéházba járó polgár*. Budapesti Negyed 12–13. (1996/2–3)

<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00011/gyani.htm>

Gyáni Gábor: Egy budapesti polgárcsalád 470 napja. Budapesti Negyed 14. (1996/4)

<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00012/gyani.htm>